

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน
ภาษาไทย

หลักภาษา และการใช้ภาษาไทย

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย
ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

ผู้เรียบเรียง

อาจารย์สัพพัญญู สุขพิระวัฒนกุล
อาจารย์อนุวัฒน์ วงษ์ราช
อาจารย์วีรภัทร ศุภรสิงห์

ผู้ตรวจ

อาจารย์น้ำทิพย์ ชัยวงศ์
อาจารย์สุศักดิ์ คำพุทธ
อาจารย์สุนนทิพย์ ใจศิริ

บรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์

คำนำ

QR
CODE
คำชี้แจง
กระบวนการ
เรียนรู้

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย หลักภาษาและการใช้ภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่มนี้ สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการเรียนรู้รายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนเข้าใจลักษณะภาษาไทย สามารถพัฒนาทักษะการใช้ภาษาไทย ในการสื่อสารในชีวิตประจำวันได้ถูกต้องเหมาะสม รวมทั้งพัฒนาสมรรถนะด้านการคิดวิเคราะห์ การคิดสังเคราะห์ การคิดประเมินค่า การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการคิดสร้างสรรค์ อันจะนำไปสู่ ความเข้าใจในภาษา การตระหนักรู้คุณค่าของภาษาไทย ในฐานะที่เป็นเครื่องมือการสื่อสาร ของคนในชาติ

การนำเสนอเนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ส่วน **ส่วนที่ ๑ เรียนรู้หลัก ประจักษ์ภาษา** มีเนื้อหาเกี่ยวกับ หลักเกณฑ์การใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง เพื่อเป็นพื้นฐานสำคัญในการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร **ส่วนที่ ๒ พัฒนาทักษะสื่อสาร** มีเนื้อหาเกี่ยวกับทักษะทางภาษา ได้แก่ การอ่าน การเขียน การฟัง การดู และการพูด เพื่อเป็นแนวทางในการฝึกฝนทักษะแต่ละด้านให้มีประสิทธิภาพ เนื้อหาแต่ละเรื่อง มีกิจกรรมสร้างสมรรถนะให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติและเกิดความเข้าใจด้วยตนเองจากการลงมือทำจริง และมีคำถามตรวจสอบความเข้าใจเพื่อให้ผู้เรียนสามารถสรุปหลักการทางภาษา และประเมิน เพื่อพัฒนาตนเองได้

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเรียนเล่มนี้ จะมีประโยชน์ แก่การเรียนรู้ภาษาไทยตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ หากมี ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงหนังสือเรียน คณะผู้จัดทำขออภัยด้วยความขอบคุณ และจะนำไปพัฒนา คุณภาพหนังสือเรียนเล่มนี้ต่อไป

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)

๑๒๕๖/๙ ถนนนครไชยศรี แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทร. ๐-๒๒๔๓-๘๐๐๐ (อัตโนมัติ ๑๕ สาย), ๐-๒๒๔๑-๘๙๙๙

แฟกซ์ : ทุกหมายเลข, แฟกซ์อัตโนมัติ : ๐-๒๒๔๑-๔๑๓๑, ๐-๒๒๔๓-๗๖๖๖

website : www.iadth.com

สงวนลิขสิทธิ์

บริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด

พ.ศ. ๒๕๖๘

พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-05-5155-2

สารบัญ

ตอนที่ ๑

เรียนรู้หลัก ประจักษ์ภาษา

หน้า

๕

พลังของภาษา

๕

สำนวน

๙

อิทธิพลของภาษาต่างประเทศและภาษาถิ่น

๑๘

การสร้างคำในภาษาไทย

๓๗

การร้อยเรียงประโยค

๕๕

การแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อย

๖๕

ตอนที่ ๒

พัฒนาทักษะสื่อสาร

๗๐

การแปลความ ตีความ และขยายความเรื่องที่อ่าน

๗๐

การฟังและการอ่านอย่างมีวิจารณ์ญาณ

๘๓

การพูดต่อที่ประชุมชน

๙๖

การเขียนรายงานเชิงวิชาการ

๑๐๔

การเขียนสื่อสารเชิงกิจธุระ

๑๑๗

• การกรอกแบบรายการ

๑๑๗

• การเขียนประกาศ

๑๒๕

การเขียนรายงานการประชุม

๑๓๒

การเขียนเรียงความเกี่ยวกับการมีจิตสาธารณะ

๑๔๒

โครงการสัปดาห์วัฒนธรรม

๑๔๗

บรรณานุกรม

๑๔๘

ตอนที่

๑

เรียนรู้หลัก ประจักษ์ภาษา

พลังของภาษา

ตัวชี้วัดระหว่างทาง

- อธิบายธรรมชาติของภาษา พลังของภาษา และลักษณะของภาษา (ท ๔.๑ ม. ๔-๖/๑)

ภาษา นอกจากจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารของมนุษย์แล้ว ภาษายังมีความสำคัญต่อความคิด ความเชื่อ ความรู้สึก และการกระทำของมนุษย์ ภาษาทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกต่าง ๆ เช่น ดีใจ ภูมิใจ เศร้าเสียใจ กังวล ชื่นเคือง หรือหวาดกลัว ดังนั้น ภาษาจึงไม่ใช่แค่ทำให้มนุษย์ติดต่อสื่อสารกัน ถ่ายทอดความรู้หรือความคิดให้กันจนเกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ เท่านั้น ภาษายังมีพลังและมีอิทธิพลแก่มนุษย์ผู้ใช้ภาษาอีกด้วย

พลังของภาษา คือ อำนาจของภาษาที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและการกระทำของมนุษย์ สามารถบันดาลให้มนุษย์นึกคิด คล้อยตาม (วัลลภา วิทยารักษ์, ๒๕๕๗, น. ๓๖) ทั้งนี้ก็เพราะภาษามีบทบาทในทุกกิจกรรมของมนุษย์ ภาษาจะมีพลังอำนาจเหนือจิตใจของมนุษย์ได้ก็ต่อเมื่อสามารถกล่อมเกลา โน้มน้าวใจ หรือจูงใจผู้รับสารได้ เมื่อภาษามีพลัง พลังของภาษาก็อาจมาเป็นพลังของผู้ส่งสารได้ด้วยเช่นกัน (ดวงมน จิตรจำนงค์, ๒๕๕๓, น. ๘๙) สามารถสรุปลักษณะพลังของภาษาได้ ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, สถาบันภาษาไทย, ๒๕๕๒, น. ๒๔-๓๒)

๑. พลังของภาษาที่มีต่อความเชื่อ ความเชื่อ คือ การที่มนุษย์ยึดถือในบางสิ่งบางอย่างว่าดีหรือไม่ดี การใช้ภาษาของคนไทยสัมพันธ์กับความเชื่อที่ปรากฏในสังคมไทยทั้งในลักษณะของถ้อยคำหรือสำนวนภาษา ความเชื่อกำหนดการใช้ภาษาของมนุษย์ทั้งการเลือกใช้คำ การระมัดระวังในการเลือกใช้ถ้อยคำสำนวน หรือคำต้องห้ามต่าง ๆ ที่ปรากฏใช้ในภาษาไทย ทั้งนี้ก็เพราะว่าภาษามีพลังหรืออำนาจในการกำหนดการรับรู้และความรู้สึกของมนุษย์

หากพิจารณาถ้อยคำต่อไปนี้ เช่น **งู ช้าง เสือ จระเข้** เป็นคำเรียกสัตว์ร้าย คนไทยจะไม่เอ่ยถึง งู ช้าง และเสือในเวลาเดินป่า ไม่เรียกจระเข้เวลาเดินทางทางน้ำ หรือคำว่า **ตาย มะเร็ง** จะเป็นคำที่กล่าวถึงโรคภัยและความตาย เป็นคำที่คนไทยมักจะหลีกเลี่ยงเช่นกัน อาจกล่าวได้ว่าภาษามีอำนาจต่อความกลัวของมนุษย์

เรื่องของบุญกรรมเป็นความเชื่อที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน คำว่า “ผลกรรม” คนไทยมักใช้คำนี้อธิบายหลายสิ่งที่เกิดขึ้น และหลายครั้งจะเห็นคำนี้มีพลังอำนาจ แม้กระทั่งการอธิบายหรือเผชิญในสิ่งที่สูญเสียหรือสิ่งที่ไม่เป็นธรรม (ดวงมน จิตรจำนงค์, ๒๕๕๓, น. ๙๐)

หากพิจารณาชื่อขนมที่ใช้ในงานมงคลสมรส เช่น **ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ทองเอก** ด้วย**พ** จะเห็นว่าเป็นขนมที่มีชื่อและความหมายเป็นมงคล สื่อถึงความมั่งคั่งร่ำรวย เนื่องจากพลังของภาษาส่งผลต่อความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์อย่างแท้จริง สังเกตได้จากคำว่า ทอง **พ** ซึ่งสื่อความถึงความร่ำรวย เฟื่องฟู

นอกจากนี้คนไทยมักเชื่อว่าหากเอ่ยถึงสิ่งที่ดี เราก็มักจะได้อะไรดีนั้นกลับไปด้วย เช่น การเปลี่ยนชื่อ ต้นไม้ “ลั่นทม” เป็น “ลีลาวดี” เพราะชื่อเดิมไปพ้องกับคำว่า “ระทม” ที่หมายถึง เจ็บช้ำ ทุกข์ตรม การเรียกชื่อ “แห้ว” เป็น “สมหวัง” เพราะคำว่า “แห้ว” อาจสื่อถึงความผิดหวัง หรือการนิยมปลูกต้นมะยมกับต้นขนุนไว้ที่บ้าน เพราะชื่อพ้องกับคำว่า นิยม และหนุน หรือเกื้อหนุน ตามลำดับ ด้วยเหตุนี้ ภาษาจึงมีพลังต่อความเชื่อของมนุษย์

๒. พลังของภาษาที่มีต่อค่านิยม ค่านิยม คือ สิ่งที่คนในสังคมให้คุณค่าหรือความสำคัญ ค่านิยมมีอิทธิพลต่อการใช้ภาษาของคนไทย เช่น ค่านิยมเรื่องระบบอาวุโสในสังคมไทย สังคมไทยเป็นสังคมที่ทำให้คุณค่าในเรื่องของอายุ มักมีค่าแสดงความลดหลั่นและความแตกต่างของระดับอายุ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่ น้อง หลาน ซึ่งแต่ละคำจะทราบได้ทันทีว่าใครอายุมากกว่าใคร ต้องแสดงความเคารพอย่างไร เกิดสำนวนไทยอย่าง “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” หรือ “อาบน้ำร้อนมาก่อน” การเลือกใช้คำสรรพนามแทนตนเอง แทนผู้ที่พูดด้วย หรือแทนผู้ที่กล่าวถึง เช่น ฉัน ข้าพเจ้า เธอ คุณ เขา ท่าน ซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสถานะของบุคคล ภาษาจึงมีพลังในการยกย่องให้เกียรติแก่กัน

หากพิจารณาในสังคมไทยปัจจุบัน คนไทยบางกลุ่มมีค่านิยมใช้ภาษาในลักษณะภาษาไทยปนกับภาษาอังกฤษ ทั้งการใช้คำศัพท์หรือการออกเสียง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะภาษามีอำนาจ ทำให้รู้สึกว่าการพูดหรือการออกเสียงลักษณะนี้ดูมีคุณค่าหรือภูมิรู้มากกว่า ด้วยเหตุนี้ค่านิยมและภาษาจึงมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน

๓. พลังของภาษาที่มีต่อการใช้ภาษาให้สุภาพ ในสังคมและวัฒนธรรมไทยจะมีลักษณะของคำต้องห้าม คือ คำที่ห้ามพูด คำต้องห้ามในภาษาไทย ได้แก่ คำที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำที่เกี่ยวกับสิ่งดูร้าย และคำที่เกี่ยวกับเพศและการขับถ่าย เช่น การใช้คำแทนตนเองว่า “ลูกช้าง” เมื่อพูดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การไม่พูดคำว่า “เสื่อ” เมื่อเข้าป่า หรือไม่พูดคำว่า “จระเข้” เมื่อลงน้ำ การใช้คำที่แทนการขับถ่าย “อุจจาระ” หรือ “ปัสสาวะ” นอกจากการใช้ภาษาจะต้องคำนึงถึงกาลเทศะแล้ว ยังต้องคำนึงถึงความสุภาพด้วย เพราะถ้อยคำต้องห้ามเหล่านั้นทำให้คนรู้สึกเกลียดหรือหวาดกลัว ด้วยพลังของภาษา จึงทำให้เกิดความรัก ความหวาดกลัว ความรังเกียจเกิดขึ้นก็ได้ นอกจากนี้การใช้ภาษาของคนไทยต้องคำนึงถึงสถานภาพของตนเอง กล่าวคือ ต้องคำนึงถึงอายุ เพศ การศึกษา หรืออาชีพ อำนาจของภาษานี้เองส่งผลให้ผู้ที่ใช้ภาษาไม่เหมาะสม ก็อาจถูกตำหนิหรือให้คุณค่าในแง่ไม่ดีต่อผู้อื่นได้ เช่น การใช้ภาษาที่ไม่เหมาะสมกับช่วงวัยของตนเอง วัยรุ่นใช้ภาษาแบบผู้สูงอายุ หรือผู้สูงอายุใช้ภาษาแบบวัยรุ่น

๔. พลังของภาษาที่มีต่องานประพันธ์ พลังของภาษามีอำนาจให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกไปตามที่ผู้เขียนต้องการได้ รวมทั้งสำนวนลีลาภาษายังทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจในงานเขียนนั้น ๆ ได้ด้วยการเลือกใช้ถ้อยคำในงานเขียนต่าง ๆ จึงต้องสื่อความได้ชัดเจน มีน้ำหนักในการกระตุ้นความรู้สึกของผู้อ่านให้ผู้อ่านเกิดรสความ การใช้คำให้เกิดความรู้สึกในงานประพันธ์ เช่น บทกวี นวนิยาย เรื่องสั้น บทเพลง หรือแม้แต่วรรณคดีไทยโบราณ จะทำให้งานเขียนและผู้อ่านเข้าถึงกันได้ดี (วัลลภา วิทยารักษ์, ๒๕๕๗, น. ๔๐-๔๑) พิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้

คือน้ำผึ้ง คือน้ำตา คือน้ำพิษ

คือหยาดน้ำ อมฤต อันชื่นชุ่ม

คือเกสร ดอกไม้ คือไฟรุม

คือความกลุ้ม คือความฝัน นั้นแหละรัก

(รยงค์ เวนุรักษ์, ๒๕๑๓, น. ๕๐)

หากพิจารณาการเลือกใช้ถ้อยคำในบทกวีข้างต้น จะเห็นว่ากวีมีการเลือกใช้คำที่กระทบใจของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ผ่านกลวิธีการเปรียบเทียบที่คมคายและเข้าใจง่าย โดยการเปรียบเทียบความรักทั้งในแง่ดีและแง่ร้าย ในด้านที่เป็นแง่ดีหรือสวยงาม ผู้เขียนเลือกใช้การเปรียบเทียบกับ **น้ำผึ้ง น้ำอมฤต เกสรดอกไม้** และ**ความฝัน** ในขณะที่ด้านแง่ร้ายหรือภัยจากความรัก ผู้เขียนเปรียบเทียบกับ **น้ำตา ยาพิษ ไฟ** และ**ความกลุ้ม** การเลือกใช้คำเปรียบที่เข้าใจง่ายนี้ทำให้ผู้อ่านที่มีประสบการณ์ทางความรักในหลายลักษณะเกิดความรู้สึกร่วมได้ไม่ยาก การที่อ่านบทกวีแล้วเกิดการรับรู้แบบนี้ก็นับว่ามาจากพลังของภาษาด้วยเช่นกัน

พลังของภาษาในการประพันธ์ยังสร้างความรู้สึกที่หลากหลายให้แก่ผู้อ่าน ในที่นี้จะยกตัวอย่างจากเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ในการพรรณนานรกภูมิ ดังนี้

“นรกบ่าวถัดนั้นอันเป็นคำรบ ๑๕ ชื่อ โลหิมพลินรก ผูกคนอันทำชั่วด้วยเมียนกาก็ดี แลผู้หญิงอันมีผิวแล้วแลทำชั่วจากผัวก็ดี คนผู้นั้นตายไปเกิดในนรกนั้น นรคนนั้นมีป่าไม้จ้าวป่าหนึ่งหลายต้นนักแล ต้นจ้าวนั้นสูงได้แลต้นแลโยชน์ แล**หนามจิ้งนั้นเถียรย้อมเหล็กแดงเป็นเปลวลุกอยู่** แลหนามจิ้งนั้นยาวได้ ๑๖ นิ้วมือ เป็น**เปลวไฟลุกอยู่บ่หอนจะรู้ดับ**สักคาบแล ในนรกนั้นเถียรย้อมผู้หญิงผู้ชายหลายแลคนผู้นั้นเขารักใคร่กันดังกล่าวมาดุจก่อนนั้นแล ลางคาบผู้หญิงอยู่บนปลายจ้าว ผู้ชายอยู่ภายต่ำ ผูกยมพะบาลก็**เอาหอกดาบหลาวแหลนอันคม**เถียรย้อมเหล็กแดง**แทงต้นผู้ชาย**จำให้ขึ้นไปหาผู้หญิงว่า ชู้สู้อยู่บนปลายจ้าวโพ้น...”

(กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, น. ๑๗)

ข้อความข้างต้นกล่าวถึง “โลหิมพลินรก” นรกสำหรับผู้กระทำผิดที่ผิดลูกผิดเมีย จะเห็นว่าการใช้ภาษาพรรณนานรกภูมินั้นก่อให้เกิดความหวาดกลัว ทำให้ผู้อ่านเกรงกลัวในการทำผิด เพราะไม่อยากตกนรก เช่น “แล**หนามจิ้งนั้นเถียรย้อมเหล็กแดงเป็นเปลวลุกอยู่...เป็นเปลวไฟลุกอยู่บ่หอนจะรู้ดับ**สักคาบแล” การใช้ภาษาที่สื่อถึงความน่ากลัว ทุกข์ทรมานเมื่อตกในนรกขุมดังกล่าว แสดงจินตภาพของหนามจิ้งที่แหลมคมและมีเปลวไฟแผดเผาโดยไม่รู้ดับ นอกจากนี้ยังเห็นภาพการลงโทษของยมบาลที่สาหัสและทรมาน “ผูกยมพะบาลก็**เอาหอกดาบหลาวแหลนอันคม**เถียรย้อมเหล็กแดง**แทงต้นผู้ชาย...**” นักวรรณคดีจึงจัดให้เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีการปกครองและควบคุมคนในยุคสมัยนั้น พลังของภาษาในวรรณคดีเรื่องนี้ทำให้มนุษย์เกรงกลัวการทำความผิด และต้องการทำความดีเพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์

บางครั้งพลังหรืออำนาจของภาษาอาจอยู่เหนืออำนาจจิตใจของมนุษย์ เช่น การถูกหลอกลวง การถูกโน้มน้าวชักจูงไปในทางที่ผิด อย่างไรก็ตาม หากผู้รับสารตระหนักในอำนาจทางปัญญาของตนเอง ความสำนึกว่าภาษาเป็นเครื่องมือทางอำนาจยิ่งทำให้เรามองภาษาอย่างระมัดระวัง (ดวงมน จิตร์จำนงค์, ๒๕๕๓, น. ๙๑) เพราะภาษามีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างแยกกันไม่ขาด

กิจกรรมการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning)

นักเรียนแบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม แต่ละกลุ่มเลือกหัวข้อที่กำหนดกลุ่มละ ๑ หัวข้อ หรือกำหนดหัวข้อใหม่ตามความสนใจก็ได้ เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์พลังของภาษาจากข้อความเหล่านั้นว่ามีอิทธิพลต่อความคิด ความรู้สึก และการกระทำของผู้คนอย่างไร แล้วมานำเสนอการวิเคราะห์ที่ได้พร้อมยกตัวอย่างแลกเปลี่ยนกับกลุ่มเพื่อน ๆ ในชั้นเรียน

หัวข้อการวิเคราะห์พลังของภาษา

- พลังของภาษาจากบทเพลง
- พลังของภาษาจากบทประพันธ์
- พลังของภาษาจากบทสวด คำกล่าวบูชา คำกล่าวสดุดี ฯลฯ
- พลังของภาษาจากคำคม
- พลังของภาษาจากชื่อละคร ภาพยนตร์ ซีรีส์
- พลังของภาษาจากการสื่อสารในชีวิตประจำวัน
- พลังของภาษาจากการโฆษณาต่าง ๆ
- พลังของภาษาจากประกาศ (เชิญชวน รณรงค์ ฯลฯ)
- พลังของภาษาจากแถลงการณ์
- พลังของภาษาจากชื่อที่เป็นมงคล และชื่อที่ไม่เป็นมงคล เช่น พืช วัตถุสิ่งของ สถานที่

ร่วมกันคิด ร่วมกันตอบ ตรวจสอบความเข้าใจ

พลังของภาษามีอิทธิพลต่อมนุษย์ในด้านใดบ้าง อย่างไร

สำนวน

ตัวชี้วัดระหว่างทาง

- ใช้คำและกลุ่มคำสร้างประโยคตรงตามวัตถุประสงค์ (ท ๔.๑ ม. ๔-๖/๒)

สำนวน เป็นถ้อยคำสั้น ๆ แต่คมคาย มีความหมายลึกซึ้ง โดยกล่าวว่า สำนวน คือ โวหาร ถ้อยคำที่เป็นข้อความพิเศษ คือ มีชั้นเชิงของความหมายให้ขบคิด สำนวนมีความหมายรวมไปถึงสุภาษิตและคำพังเพย บางสำนวนมีเสียงสัมผัสคล้องจองกัน แต่บางสำนวนก็ไม่มีเสียงสัมผัสคล้องจอง สำนวนไทยมีตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป (ประกาศรี สีสหภาพ, ๒๕๕๐, น. ๓๙๓)

ที่มาของสำนวน มีมูลเหตุมาจากหลายทางด้วยกัน ซึ่งเป็นความคิด อารมณ์ หรือประสบการณ์ของมนุษย์ ๔ ประการ ได้แก่ ความรักและการครองเรือน ความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณี อาชีพ และความเป็นอยู่ในสังคม ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของคน (นภลัย สุวรรณธาดา, ๒๕๒๘, น. ๕๕๘) จะเห็นว่าสำนวนมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ระบบความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของคนในสังคม (ยุพร แสงทักษิณ, ๒๕๖๖, น. ๒๑-๓๐) ดังนี้

๑. สำนวนที่มาจากศาสนา เช่น

สำนวน	ความหมาย
ดักบาตรอย่าถามพระ	จะให้อะไรแก่ผู้ที่เต็มใจรับอยู่แล้ว ไม่ควรถาม
เถรสองบาตร	คนที่ทำอะไรตามเขาทั้ง ๆ ที่ไม่รู้เรื่องรู้ราว
ตื่นแต่ตีกี ลึกแต่หนุ่ม	รีบทำงานให้เหมาะสมแก่ช่วงวัยและเวลา
ชีปลอยปลาแห้ง	เสแสร้งว่าเป็นคนใจบุญ

๒. สำนวนที่มาจากวรรณคดี เช่น

สำนวน	ที่มาของวรรณคดี	ความหมาย
ว่าแต่เขาอิเหนาเป็นเอง	อิเหนา	ตำหนิผู้อื่นเรื่องใดแล้วกลับทำในเรื่องนั้นเสียเอง
งอมพระราม	รามเกียรติ์	มีความทุกข์ยากลำบาก
ลูกทรี	รามเกียรติ์	ลูกอกตัญญูที่ทำร้ายพ่อแม่ของตน
ละเลงขนมเบื้องด้วยปาก	ขุนช้างขุนแผน	ดีแต่พูด ทำไม่ได้ตามที่พูด